

De maatschappelijke waarde van het diploma in crisistijden

De coronapandemie heeft geleid tot een opmerkelijke flexibiliteit van de minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media (de minister). Daarbij lijkt het alsof de minister koste wat kost heeft willen bewerkstelligen, dat de eindexamenleerlingen aan het einde van het schooljaar een diploma zouden kunnen behalen. Deze flexibiliteit van de minister heeft voorkomen dat veel leerlingen buiten hun schuld studieovertraging oplopen en verdient dan ook hulde.

Mr. H.A.A. Berendsen en mr. M.H. van Roekel*

Opvallend is echter dat de minister twee jaar geleden een groep van leerlingen niet tegemoet kwam bij het ontvangen van het diploma. De leerlingen van het VMBO Maastricht ontvingen geen diploma toen aan het licht kwam dat het schoolexamen onvoldoende was gevolgd. Reden hiervoor was dat de minister van mening was dat bij het toekennen van diploma's de maatschappelijke waarde van het diploma ter discussie zou komen te staan. Een argument waar de minister dit schooljaar schijnbaar niet zoveel zorgen over heeft. In dit artikel leggen wij beide casus naast elkaar en zullen laten zien dat – ondanks dat dit op het eerste gezicht niet zo lijkt – de casus in ieder geval vanuit het oogpunt van de leerlingen grote overeenkomsten vertonen. Ondanks deze overeenkomsten handelt de minister echter verschillend. Wat maakt de huidige situatie zo anders ten opzichte van de situatie twee jaar geleden?

1. Juridisch kader rondom de examinering

Voordat wij ingaan op beide casus zullen wij eerst de hoofdlijnen van de regelgeving rondom de examinering in het voortgezet

onderwijs bespreken. Deze zijn geconcentreerd in artikel 29 Wet voortgezet onderwijs (WVO) en het Eindexamenbesluit VO.¹ Het eerste lid van artikel 29 WVO regelt dat het eindexamen voor elk vak of ander programma-onderdeel bestaat uit een schoolexamen, uit een centraal examen dan wel beide. De WVO stelt dus niet als voorwaarde dat er een schoolexamen én een centraal examen wordt afgenomen. Een van beide is op basis van de WVO voldoende. Op grond van het vierde lid van artikel 29 WVO kunnen bij of krachtens AMvB nadere voorschriften worden vastgesteld omtrent de eindexamens.

Van deze mogelijkheid is gebruikgemaakt middels het Eindexamenbesluit VO. Artikel 4 van genoemd Besluit herhaalt dat het eindexamen voor ieder vak kan bestaan uit een schoolexamen, een centraal examen dan wel uit beide. Dus ook hier weer geen verplichting om zowel het schoolexamen én het centraal examen af te nemen. Vervolgens wordt echter in artikel 7 geregeld dat de minister voor elk van de schoolsoorten en leerwegen examenprogramma's vaststelt waarin zijn opgenomen een omschrijving van de examenstof en welk deel van de examenstof centraal zal worden geëxamineerd en over welk deel het schoolexamen zich uitstrekt. Dit impliceert dus dat scholen geen vrije keuze hebben om te kiezen uit schoolexamen of centraal examen, maar dat er zowel een schoolexamen als een centraal examen plaatsvindt. Vervolgens heeft de minister met de Regeling examenprogramma's voortgezet onderwijs nader ingevuld per vak of het eindexamen bestaat uit een schoolexamen en centraal examen of slechts uit een van beide.² Voor de meeste vakken is vastgelegd dat er een schoolexamen én centraal examen plaatsvindt.

Het Eindexamenbesluit VO maakt vervolgens in de hoofdstukken III en IV een onderscheid tussen het schoolexamen en het centraal examen.

Het schoolexamen vindt plaats onder verantwoordelijkheid van het bevoegd gezag en hiervoor wordt overeenkomstig artikel 31 Eindexamenbesluit VO een programma van toetsing en afsluiting vastgesteld waarin onder andere wordt geregeld de inhoud van de toetsen en de wijze en tijdstip waarop de toetsen plaatsvinden. In ieder geval moet het schoolexamen op grond van artikel 32, tweede lid van genoemd Besluit zijn afgerond voordat het centraal examen een aanvang neemt. Een en ander betekent dat het bevoegd gezag een relatief grote vrijheid heeft bij het inrichten van het schoolexamen, mits het bevoegd gezag zich wel houdt aan haar eigen vastgestelde PTA en dit PTA voldoet aan de eindtermen voor de afzonderlijke vakken zoals vastgelegd in de Regeling examenprogramma's voortgezet onderwijs.³ Daarnaast heeft de wetgever een waarborg ingebouwd om te voorkomen dat er te grote verschil-

* Mr. H.A.A. Berendsen is als advocaat werkzaam voor Het Onderwijskantoor

* Mr. M.H. van Roekel is als advocaat werkzaam voor Het Onderwijskantoor

len kunnen ontstaan tussen de beoordeling van schoolexamens tussen scholen onderling. Op grond van artikel 29, lid 1a WVO mag het gemiddelde verschil tussen de cijfers van het centraal examen en het schoolexamen over een periode van 3 jaar niet meer dan een half punt verschillen. Indien dit aan de orde is kan de minister het bevoegd gezag de bevoegdheid ontnemen voor een periode van twee jaar eindexamens af te nemen in de betreffende schoolsoort op leerweg.

In tegenstelling tot het schoolexamen heeft het bevoegd gezag geen zeggenschap over de inrichting van het centraal examen en de rekentoets. Hiervoor ligt de verantwoordelijkheid bij de minister. De minister bepaalt de inhoud, de wijze waarop en wanneer getoetst wordt en hoe te handelen bij onregelmatigheden overeenkomstig hoofdstuk IV Centraal examen en rekentoets van het Eindexamenbesluit VO.⁴ Ook voor het centraal examen worden net als voor het schoolexamen de eindtermen bepaald aan de hand van de Regeling examenprogramma's voortgezet onderwijs.⁵

In tegenstelling tot het schoolexamen heeft het bevoegd gezag geen zeggenschap over de inrichting van het centraal examen en de rekentoets. Hiervoor ligt de verantwoordelijkheid bij de minister. De minister bepaalt de inhoud, de wijze waarop en wanneer getoetst wordt en hoe te handelen bij onregelmatigheden overeenkomstig hoofdstuk IV Centraal examen en rekentoets van het Eindexamenbesluit VO.

De bevoegdheid om af te wijken van bovenstaande regels is uitsluitend voorbehouden aan de minister. Artikel 44 van het Eindexamenbesluit VO regelt dat de minister kan bepalen hoe te handelen als aan één of meerdere scholen het centraal examen niet op de voorgeschreven wijze kan worden afgenomen.

Daarnaast biedt artikel 60 van genoemd Besluit, dat in tegenstelling tot artikel 44 niet beperkt blijft tot het centraal examen, een meer algemene hardheidsclausule die bepaalt dat de minister voorschriften uit het Eindexamenbesluit VO buiten toepassing kan laten of daarvan af kan wijken als hij van oordeel is dat onverkorte toepassing zal leiden tot onbillijkheden van overwegende aard. Ongeacht dus of het om een school- of centraal examen gaat. Voor wat betreft dit laatste artikel is de vraag gerechtvaardigd of het artikel een oplossing kan bieden in geval van uitzonderlijke situaties voor alle leerlingen in het voortgezet onderwijs dan wel slechts voor individuele gevallen. Uit de toelichting bij de laatste wijziging van artikel 60 blijkt namelijk dat *per geval* moet worden beoordeeld of er aanleiding is tot toepassing van deze hardheidsclausule.⁶ Tevens blijkt uit het besluit op een Wob-verzoek⁷ betreffende de toepassing van artikel 60 dat de minister als criterium hanteert dat toepassing van artikel 60 Eindexamenbesluit VO in zeer uitzonderlijke omstandigheden kan worden toegepast en, zoals de minister stelt, moet het gaan om een laatste redmiddel in uitzonderlijke, onvoorziene gevallen, waarin toepassing van de regels zou leiden tot een onbillijkheid van overwegende aard. Daarbij stelt de minister dat hij een afweging maakt tussen de situatie waarin een individuele leerling verkeert enerzijds, en het belang om de regels toe te passen en rechtsongelijkheid te voorkomen anderzijds.

Wij zijn van mening dat artikel 60 Eindexamenbesluit VO zich minder leent voor onderhavige generieke kwestie. Ons inziens had het voor de hand gelegen als de minister bij het besluit om het centraal examen geen doorgang te laten vinden in het schooljaar 2019/2020 zich had beperkt tot louter artikel 44 Eindexamenbesluit VO. Thans ligt er echter een ministeriële regeling die voor alle eindexamenleerlingen geldt en mede gebaseerd is op meergenoemd artikel 60 (individuele gevallen).

In 2010 heeft de Onderwijsraad laatstelijk een advies afgegeven over de waarde van een diploma.⁸ Ten aanzien van de borging van de examens in het voortgezet onderwijs, werd in het betreffende advies opgemerkt dat deze waarde van een diploma werd ontleend aan het feit dat binnen het voortgezet onderwijs het eindexamen bestaat uit het schoolexamen (schooleigen invulling en landelijk afwijkend per school) en het centraal examen (landelijk voor iedere scholier gelijk). Voor het voortgezet onderwijs was er dan ook volgens de Onderwijsraad geen aanleiding om de objectieve waarde van diploma's in het voortgezet onderwijs te verhogen, omdat het systeem van school- en centraal examens deze waarde zou borgen.

2. Overeenkomsten en verschillen tussen de VMBO Maastricht casus en de coronapandemie

VMBO Maastricht

In juni 2018, nadat het schoolexamen en centraal examen waren afgesloten, constateerde de Inspectie van het Onderwijs naar aanleiding van signalen van een klokkenluider dat het schoolexamen voor nagenoeg alle leerlingen (354) van het VMBO Maastricht niet ordentelijk was verlopen. Gebleken was dat de school haar eigen PTA niet had gevolgd. Een en ander kwam in het kort erop neer dat nagenoeg alle leerlingen voorgeschreven toetsen uit het PTA niet hadden gemaakt. Voor sommige leerlingen ging het om een enkele toets, voor andere leerlingen om een groot aantal toetsen. De inspecteur-generaal van de Inspectie van het Onderwijs meldde vervolgens dat de centraal examens ongeldig werden verklaard op grond van artikel 42 Eindexamenbesluit VO. Een voorbarige uitspraak, aangezien het Eindexamenbesluit VO de minister alleen de bevoegdheid geeft om het centraal examen ongeldig te verklaren als er onregelmatigheden zijn geconstateerd in het centraal examen, en niet zoals in casu in het schoolexamen. Juist is dat op grond van artikel 32 lid 2 Eindexamenbesluit VO het centraal examen geen aanvang had mogen nemen nu het schoolexamen nog niet was afgerond, maar dit was een gepasseerd station omdat het centraal examen reeds afgesloten was. In ieder geval was de minister vanaf het eerste moment dat de problemen aan het licht kwamen duidelijk. Hij oordeelde dat deze leerlingen geen diploma konden ontvangen, omdat de leerlingen wezenlijke onderdelen van de leerstof misten en het verstrekken van een diploma geen recht zou doen aan de waarde van het diploma.⁹ Overigens was op dat moment nog niet duidelijk of en in hoeverre de leerlingen aan de eindtermen van het schoolexamen hadden voldaan.

Nadat uit onderzoek van het College voor Toetsen en Examens (CvTE) bleek dat de centraal examens op een juiste wijze waren afgenomen, concludeerde de minister dat de centraal examens intact konden blijven en dat de oplossing gezocht moest worden in het

herstel van onregelmatigheden in de schoolexamens.¹⁰ Hiervoor was het wel noodzakelijk dat de leerlingen alsnog zouden voldoen aan het vastgestelde PTA voor het schoolexamen. Aangezien dit echter in de praktijk leidde tot het inhalen van veel toetsen werd de oplossing gevonden in het wijzigen van het PTA, om zo het aantal toetsen te beperken maar waarbij echter ook het nieuwe PTA de vastgestelde eindtermen voor de schoolexamens moest kunnen garanderen. Tevens werd na tussenkomst van de minister een nieuwe examencommissie benoemd met daarin externe deskundigen die zouden toezien op een ordentelijk verloop van het schoolexamen. Om dit mogelijk te maken moesten echter wel twee artikelen uit het Examenbesluit VO buitenspel worden gezet, namelijk artikel 32, tweede lid van het Eindexamenbesluit VO (schoolexamen moet zijn afgerond voor aanvang centraal examen) en artikel 31, tweede lid van genoemd Besluit (PTA dient vóór 1 oktober te zijn vastgesteld).¹¹ De minister gaf hiermee uitvoering aan de hardheidsclausule van artikel 60 Eindexamenbesluit VO. Hierdoor kregen leerlingen de kans, ondanks dat het centraal examen reeds was afgerond, alsnog het schoolexamen af te ronden, waardoor het centraal examen geldig bleef. Daarnaast kreeg het bevoegd gezag de mogelijkheid het PTA ook na 1 oktober aan te passen.

Op deze wijze gaf de minister op beperkte schaal uitvoering aan zijn bevoegdheid om in bijzondere situaties afwijkende regels te stellen. De minister wilde echter op geen enkele wijze meewerken aan het geldig verklaren van de resultaten van de wel afgelegde schoolexamens en juist afgelegde centraal examens, omdat dit naar de mening van de minister onvoldoende recht zou doen aan de waarde van dit diploma. De minister:

Ons uitgangspunt is steeds geweest: we willen dat zoveel mogelijk leerlingen alsnog een diploma kunnen halen en geen jaar over hoeven te doen. Tegelijkertijd willen we recht doen aan de waarde van dat diploma. Dat is niet alleen in het belang van de leerlingen van VMBO Maastricht, maar ook van alle leerlingen in Nederland die een diploma ontvangen. Over de waarde van dat diploma mag geen twijfel bestaan.¹²

Coronapandemie

Vanaf maart 2020 wordt Nederland getroffen door de coronapandemie. Op dat moment waren de schoolexamens nog niet afgerond en moesten de centraal examens nog beginnen. Scholen werden gedwongen de deuren te sluiten en leerlingen alleen nog onderwijs op afstand aan te bieden vanuit de thuissituatie. Hierdoor ontstonden er problemen bij het afnemen van de schoolexamens volgens het PTA die nog niet waren afgerond en kon het centraal examen niet starten. Na enig twijfelen besloot de minister met het Besluit eindexamens voortgezet onderwijs 2020 tot vergaande maatregelen.¹³ Het centraal examen en de rekentoets werd voor alle leerlingen in het voortgezet onderwijs geschrapt. Dat betekende dat de eindtermen (die afwijken van de eindtermen in het schoolexamen) niet getoetst zouden worden en dat het eindexamen alleen zou bestaan uit de schoolexamens. Scholen hadden tot 4 juni de tijd voor het afnemen van de schoolexamens, waarbij zij de mogelijkheid kregen het PTA voor het schoolexamen aan te passen. De uitslag van de schoolexamens was bepalend voor de uitslag van het eindexamen. Leerlingen die niet geslaagd waren kregen de mogelijkheid deel te nemen aan een resultaatverbeteringstoets op grond van artikel 10 van het genoemde Besluit, die onder leiding en verantwoordelijkheid van het bevoegd gezag plaatsvond. Dit was een instru-

ment geregeld ter compensatie voor het vervallen van de mogelijkheid om eindcijfers te verhogen met een centraal eindexamen en het mocht maximaal twee vakken betreffen. Verder bood het Besluit van de minister een hardheidsclausule aan het bevoegd gezag om in geval van onbillijkheden van overwegende aard de leerling de mogelijkheid te bieden tot herkansing van het schoolexamen of het maken van een resultaatverbeteringstoets. Naar onze mening een nogal ruim geformuleerde mogelijkheid om af te wijken van de geldende regels, die het bevoegd gezag toekwam. Bijzonder, omdat de hardheidsclausule uit het Eindexamenbesluit VO oorspronkelijk een exclusieve bevoegdheid van de minister betreft, maar in de gegeven omstandigheden ook begrijpelijk.

Naar aanleiding van diverse brieven van de minister aan de Tweede Kamer in maart 2020 waarin hij voornoemde besluiten aankondigde¹⁴, heeft de vaste Commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap vragen gesteld aan de minister. Uit het verslag van het schriftelijk overleg blijkt dat zowel de PvdA-fractie als de CDA-fractie zorgen hadden omtrent de waarde van het diploma middels de door de minister genomen maatregelen.¹⁵ De minister gaf daarop aan dat naar zijn overtuiging het belang van de civiele waarde van het diploma en daarmee het belang van de leerlingen gediend was met een schoolexamen. De minister stelde het belang van de leerlingen hier aldus op één lijn met het belang van de civiele waarde van een diploma. Opmerkelijk, gezien de visie dat de waarde van een diploma in het voortgezet onderwijs normaliter wordt ontleend aan de combinatie van school- en centrale examens.

Vraagtekens over de maatschappelijke waarde van het diploma, hetgeen voor de leerlingen in Maastricht leidde tot het weigeren van het diploma in eerste instantie, werden nu beantwoord met de mededeling dat de eindtermen van de schoolexamens en daarmee de waarde van het diploma gedekt was.

De minister vertoonde in deze casus aldus een opmerkelijke flexibiliteit om leerlingen in het eindexamenjaar toch de kans te bieden om het diploma te behalen. Vraagtekens over de maatschappelijke waarde van het diploma, hetgeen voor de leerlingen in Maastricht leidde tot het weigeren van het diploma in eerste instantie, werden nu beantwoord met de mededeling dat de eindtermen van de schoolexamens en daarmee de waarde van het diploma gedekt was. Bijzonder, aangezien misschien dan wel de eindtermen van de schoolexamens gegarandeerd waren, maar niet de eindtermen van het centraal examen, welke toch wel degelijk van elkaar kunnen verschillen. Voor het VMBO Maastricht was de situatie precies omgekeerd en waren de eindtermen van het centraal examen gegarandeerd, maar waren er vraagtekens bij de eindtermen van de schoolexamens. Daar waar in de VMBO Maastricht casus nog geoordeeld werd dat het toekennen van een diploma op basis van een onvolledig gevolgd PTA niet mogelijk was gezien de waarde die het diploma moest vertegenwoordigen in de maatschappij, schrapte de minister afgelopen schooljaar het gehele centraal examen en accepteerde dat het met goed gevolg doorlopen van de schoolexamens voldoende was voor het toekennen van het diploma. Wij constateren een verschillende aanpak van de minister in de beide casus.

Het moge duidelijk zijn dat de oorzaak van de problematiek in beide casus totaal verschillend was en de casus op het eerste gezicht dan ook niet met elkaar vergeleken kunnen worden. Indien we echter verder kijken, en dan met name vanuit de bril van de leerlingen, dan zijn er wel belangrijke overeenkomsten, maar echter wel met zoals vermeld een geheel andere aanpak door de minister.

Belangrijkste overeenkomst tussen beide groepen leerlingen is dat beide groepen leerlingen geconfronteerd werden met een situatie waarin zij part noch deel hadden. In de casus VMBO Maastricht was het PTA van het schoolexamen niet goed gevolgd, maar kon dit leerlingen niet verweten worden. Zij hadden van de school in eerste instantie te horen gekregen dat zij het schoolexamen hadden afgerond. Daarnaast hadden zij ook het centraal examen doorlopen.

De leerlingen geconfronteerd met de coronapandemie konden niet naar school, veelal geen uitvoering geven aan de toetsen voor het schoolexamen die nog afgelegd moesten worden en konden niet deelnemen aan het centraal examen.

Aangezien de eindtermen van het schoolexamen niet geheel overeenkomen met de eindtermen van het centraal examen moet geconcludeerd worden dat leerlingen geconfronteerd met de coronapandemie niet hebben voldaan aan de eindtermen van het centraal examen. In tegenstelling tot de leerlingen uit Maastricht die hier (uiteindelijk) wel aan voldaan hadden. Toch heeft de eerste groep een diploma ontvangen en de tweede groep pas nadat aanvullend toetsen werden gemaakt.

Ook al hadden de leerlingen in Maastricht een onvolledig schoolexamen doorlopen, zij hadden in ieder geval wel het centraal examen doorlopen. De leerlingen geconfronteerd met de coronapandemie hebben het schoolexamen (al dan niet aangepast als gevolg van de coronapandemie) doorlopen, maar hebben geen centraal examen gevolgd. Aangezien de eindtermen van het schoolexamen niet geheel overeenkomen met de eindtermen van het centraal examen moet geconcludeerd worden dat leerlingen geconfronteerd met de coronapandemie niet hebben voldaan aan de eindtermen van het centraal examen. In tegenstelling tot de leerlingen uit Maastricht die hier (uiteindelijk) wel aan voldaan hadden. Toch heeft de eerste groep een diploma ontvangen en de tweede groep pas nadat aanvullend toetsen werden gemaakt.

De coronapandemie heeft geleid tot een situatie waarbij het praktisch zeer lastig zou zijn geworden om voor het einde van het schooljaar op een ordentelijke wijze het centraal examen af te nemen. Een optie zou zijn geweest om op grote schaal digitaal het centraal examen af te nemen, maar met name de grote onzekerheid over hoe en wanneer het centraal examen zou worden afgenomen zou tot veel onrust hebben geleid bij docenten, ouders en leerlingen. Het lijkt er dan ook op dat de minister bij het besluit om het centraal examen te schrappen, geweken is voor de uitvoeringsproblemen die zeker aanzienlijk zouden zijn geweest. Leerlingen die niet doorstromen, examenklassen die in het nieuwe schooljaar uitpuilen en eerstejaars vervolgopleidingen die leeg zijn. Nog afgezien van de enorme frustraties van leerlingen, de onderwijsvertraging, etc.

Tegenover deze uitvoeringsproblemen blijft echter staan dat de leerlingen van de eindexamenklassen in het afgelopen schooljaar hun diploma niet hebben verkregen op basis van examens die alle eindtermen dekten, terwijl het voor de minister twee jaar daarvoor absolute noodzaak was dat de leerlingen zowel aan de eindtermen van het school- als het centraal examen moesten voldoen om een diploma te verkrijgen. Anders was er volgens de minister te veel onzekerheid over de maatschappelijke waarde/het belang van de civiele waarde van het diploma.

Zoals al eerder vermeld is er natuurlijk een wezenlijk verschil te benoemen tussen de beide casus. In de casus VMBO Maastricht werd het probleem veroorzaakt doordat de school onvoldoende uitvoering gaf aan haar eigen PTA in het schoolexamen. De coronapandemie is in ieder geval geen school toe te rekenen. Reden voor het afwijkend handelen ten nadele van de leerlingen in Maastricht zou kunnen zijn dat de minister duidelijk wilde maken richting VMBO Maastricht dat de gevolgde werkwijze ontoelaatbaar was en dat de minister met zijn aanpak geen precedentwerking wilde creëren en een voorbeeld wilde stellen. Vraag is of dat nodig was. De school is niet alleen veelvuldig negatief in de media gekomen, maar ook onder verscherpt toezicht geplaatst met vergaande bestuurlijke consequenties voor betrokkenen. Ook als de minister gebruik had gemaakt van zijn bevoegdheid om met toepassing van artikel 60 Eindexamenbesluit VO de leerlingen een diploma toe te kennen zullen er weinig scholen zijn die in deze casus geïnteresseerd zouden zijn als voorbeeld. Bovenal werd door het niet direct toekennen van diploma's niet de school gestraft, maar de leerlingen. De minister had er destijds ook voor kunnen kiezen om het belang van de leerlingen gelijk te stellen met het belang van de civiele waarde van een diploma (zoals afgelopen schooljaar gebeurd is) en kunnen hebben besloten om de leerlingen een diploma te gunnen, maar daarnaast alsnog het bestuur van VMBO Maastricht (herstel)maatregelen op te leggen.

3. Conclusie

Met dit artikel willen we geen oproep doen de diploma's van leerlingen die dit schooljaar afstudeerden ongeldig te verklaren, hetgeen overigens ook niet mogelijk is. Wel willen wij wijzen op de verschillende aanpak die de minister hanteerde ten aanzien van de vmbo-leerlingen in Maastricht en de huidige eindexamenkandidaten. Interessant zou zijn of de minister met de wetenschap van vandaag nog steeds hetzelfde had gehandeld in de casus VMBO Maastricht.

Noten

1. Besluit van 10 juli 1989, houdende bepalingen inzake de eindexamens aan de scholen voor v.w.o., h.a.v.o, m.a.v.o en l.b.o.
2. Regeling van de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen van 4 juni 2007 nr. VO/OK/2007/13731, houdende vaststelling van de examenprogramma's v.w.o., h.a.v.o en v.m.b.o.
3. Regeling van de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen van 4 juni 2007 nr. VO/OK/2007/13731, houdende vaststelling van de examenprogramma's v.w.o., h.a.v.o en v.m.b.o.
4. Besluit van 10 juli 1989, houdende bepalingen inzake de eindexamens aan de scholen voor v.w.o., h.a.v.o, m.a.v.o en l.b.o.

5. Regeling van de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen van 4 juni 2007 nr. VO/OK/2007/13731, houdende vaststelling van de examenprogramma's v.w.o., h.a.v.o en v.m.b.o.
6. Besluit van 2 december 2014, Stb. 2014, nr. 510.
7. Zie <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/wob-verzoeken/2019/03/22/bsluit-op-wob-verzoek-over-toepassing-van-de-hardheidsclausule-zoals-opgenomen-in-artikel-60-van-het-eindexamenbesluit-vo>.
8. Onderwijsraad, Een diploma van waarde, nr. 20100209/972, Den Haag, oktober 2020.
9. Brief Minister van Onderwijs, Cultuur en wetenschappen aan Tweede Kamer, 27 juni 2018.
10. Brief Minister van Onderwijs, Cultuur en wetenschappen aan Tweede Kamer, 27 juni 2018
11. Brief Minister van Onderwijs, Cultuur en wetenschappen aan Tweede Kamer, 27 juni 2018.
12. Brief Minister van Onderwijs, Cultuur en wetenschappen aan Tweede Kamer, 14 december 2018.
13. Stcrt. 2020, nr. 27025, 15 mei 2020.
14. Brief van 17 maart 2020 inzake maatregelen examens voortgezet onderwijs vanwege het coronavirus (*Kamerstukken II* 31 289 en 25 295, nr. 415) en brief van 24 maart 2020 inzake gewijzigde aanpak eindexamens vanwege het coronavirus (*Kamerstukken II* 31 289 en 25 295, nr. 416).
15. Verslag van een schriftelijk overleg, Tweede Kamer, vergaderjaar 2019-2020, 31 289, nr. 418, 7 mei 2020.